

Koltai Tamás: KATASZTRÓFA SÚJTOTTA TERÜLET

Szárnyal a Nemzeti Színház, izgalmas előadásokat produkál, forr körülötte a levegő. A társulatot Alföldi Róbert hozta föl, de a politika is besegített, amennyiben a szélsőjobb és a keresztényi szeretet pártjai a parlament kocsmaszegletén „a nemzeti rút gyűlölet” (copyright Bánk bán) hangján illették az igazgatót és előadását, az utóbbit természetesen látatlanban. Az ilyesmi rendszerint használ a színháznak, ha van kulturált pártoló közönsége, és a Nemzetinek van. E kiemelt intézményben utoljára az ötvenes évek közepén éreztem hasonlót (még a Blaha Lujza téren), akkor is a politikai ellenszél dagasztotta a vitorlákat, és akkor is a Tragédia (meg a III. Richárd) előadásán.

Bár a jelen sok tekintetben emlékeztet az ötvenes évekre, a közönség tömeges rokonszenve mégis meglepő. Ehhez nem volna elég a magas színvonal. Az előadások arról szólnak, amiről a színházak többsége különböző okokból el akarja terelni a nézők figyelmét, nevezetesen az elgondolkodtató valóságról, tehát Alföldi sikere egyúttal a csirkefarmszisztéma szerint működő színházak kudarca. „Tudja, hány nézőt kell esténként leültetnem?”, hangzik kérdésként a beetető gépet kezelő színigazgató panasza. Ő nem szolgál különleges falattal, csak egyentáppal, melynek hatására a bamba jóllakottság kotolva ül a közönség lelkén, mint Hamletén a mélakór. Sehol a világon nem tud a néző olyan unottan lelkesedni - lankadt tapsautomataként -, mint Magyarországon. Viszont legutóbb Az ember tragédiáján valódi ováció volt a Nemzetiben. Válaszként a homofób és antiszemita párturak és -hölgyek gyűlöletkampányára. De kiváltó okként önmagában ez kevés lenne. A tüntetés az önálló gondolatért, a művészet szabadságáért zajlott, és ha az értelem szenvedélye közösséget formál a közönségből - erre való a színház -, akkor talán nincs minden veszve.

Alföldi szexuális tartalmú megjegyzést tett egy újságíróra (a Tragédia-előadásban általa kifogásolt orális szexet kívánta neki), amiért írásbeli figyelmeztetést kapott a minisztertől. A miniszter szexuális tartalmú megjegyzést tett Thomas Mannra (arra emlékeztetett, hogy az író homoszexuális volt), amiért írásbeli figyelmeztetést kapott a sajtótól. A miniszter nem mondott le, és nem menesztette Alföldit. Kvittek lennének? Alföldi hagyta magát provokálni, és a kérdező szintjén válaszolt,

szellemesen ugyan (a Tragédiában imitált szexet senkinek se kívánnám, az éppúgy stilizáció, mint az imitált gyilkosság, amit eszerint valaki szintén valódinak nézhet és erkölcsileg elítélhet), de fölöslegesen. A miniszter viszont thomasmannozásával Európában nem lehetne miniszter. Tipikus káeurópai történet. Egy másik Nemzeti Színház igazgatója, amikor kinevezték, azt mondta, fiatalítani akarja a közönséget, de ez csak úgy lehetséges, hogy nemcsak „a fehér, középkorú, középosztálybeli nézők homogén érdeklődésére” lesz tekintettel. A nyilatkozó Nicholas Hytner, a színhely London épp egy évtizeddel ezelőtt. Erről tartalmi vita folyt Angliában. Nálunk arról értekeznek, szopnak-e a római színben, meg hogy Thomas Mann és József Attila szexuális és politikai orientáltságuk ellenére „benne vannak-e a kánonban”. Az ott Európa, ez itt katasztrófa sújtotta terület. Alföldi behozta a fiatalokat a Bánk bánra, a Tragédiára, a nemzeti kérdések színvonalas vitafórumává tette a Nemzeti Színházat, de erre a szintre a bornírt okvetetlenkedők nem jutnak el, ők csak gyűlölik, ha „más más köntöst visel” (copyright Bánk bán).

Vidnyánszky Attila, a láthatatlan rendező, aki levelezés útján gyakorol felügyeletet az egész magyar színházi társadalom fölött, és minden szakmai összeövetel a hozzá intézett imával kezdődik, nem vette rontásnak a nyakába Eperjes Károlyt, ezért még Alföldi a Nemzeti igazgatója. Eperjes Győrben sem kellett színigazgatónak, amit annyira elképzelhetetlennek tart, hogy dühében nyilvánosságra hozza, kik mentek a bizottságba azzal a szándékkal, hogy rá szavazzanak. Ha ezt az „ellentábor” teszi, a jobboldali pártkliensek lármát csapnak. Amikor ők nyernek manipulációval, bezzeg ragaszkodnak a titkosításhoz. A Magyar Állami Operaház leendő igazgatójának titkosítása olyan jól sikerült, hogy noha egyszer már kinevezték az illetőt, a kormánytagok sem tudják, kicsoda, és a szakmai zsűri önmagukat önként manipuláló tagjai fejvesztés terhe mellett megfogadták, hogy öt évig hallgatnak az állambiztonságot fenyegető szörnyű titokról. Egerben is (ahogy nemrég Székesfehérváron) a táboron belül bomlott meg a pártegység, és nem a „Legfelsúr” (copyright Gombrowicz/Spiró) akarata érvényesült, ezért Eperjes kérdőre vonja Szőcs Gézát, azt firtatva, vajon „az államtitkár küldötte kire szavazott”. A szemérmesség utolsó fátyola is el van dobva. Az önkinevezett szakmai áltekingtély nem tudja, mit beszél. Vagy már a látszatra sem ad. Akkora a hübrisz.

Győrben nem függetlenségi háború folyt, ahogy a naiv balliberális sajtó beállítja, hanem a jobboldal politikai-gazdasági érdekszféráinak harca. Legkevésbé sem érdekes, milyen a színház. Langyos. Volt is, lesz is. A

csirkefarmszisztéma szerint működik. Ha már a konvencionális salátaprogram is csökkenti a nézőszámot, kegyvesztetté válik a központi libling. A régi műsorhoz új férfi kell. (Aki történetesen régi.) Fehérváron sem a színvonalat, hanem a „törvényben előírt” előadásszámot találták alacsonynak, ezért einstandolt az önkormányzat. Kliensek harca, mint egykor a gladiátoroké. A szisztéma: kevesebb pénzből kevesebb művészi kockázat. Lefelé licitálás. Szolnokon göregáborosították Molnár Ferenc Üvegcipőjét. (Egy felvonást bírtam belőle.) A közönségnek tetszik, könnyen rávehető a gagyira - a politikában is, a médiában is, a kultúrában is.

Eger szolnokosítása is javában tart. Eger esete nem hasonlítható Győrhöz vagy Fehérvárhoz, a Gárdonyi Géza Színházban értéket tesznek tönkre, megtalálták hozzá a megfelelő embert. Mindig megtalálják, nem kell félni. A József Attila Színház vezetői posztjára pályázatot hirdettek, de a „megbízott igazgató” már berendezkedett, átalakított, fúrt-faragott, személyi állományt cserélt, műsort hirdetett, és elindította az őszi bemutató próbáit. Utána az özönvíz. Higgyük el, hogy a pályázat eredménye nem dőlt el a kiírásakor? Higgyük el, hogy a Fővárosi Önkormányzat nem kutyakomédiát fog a szemünk előtt (titkosítva) eljátszani? Hogy nem a megfelelő szavazatokhoz fogják megvásárolni a megfelelő szakmai zsűrorokat? Hogy senkinek nem lesz takargatnivalója - sem a pályázóknak, akik önként nyilvánosságra hozzák a pályázatukat, sem a kulturális hivatalnokoknak, akik önként nyilvánosságra hozzák a véleményüket? Hisszük, ha látjuk.

Azért véglegesen még nem dőlt el, hogy a közönség egyszer, valamikor rájön-e, mivel etetik - a politikában, a médiában és a kultúrában. Addig még nő a katasztrófa sújtotta terület. Vidnyánszky Attila másfél éve azt nyilatkozta, kiderült, hogy a jobboldali színházvezetők is tudnak színházat csinálni, pedig a baloldali maffia azt jósolta, nem fognak tudni. Vidnyánszky téved. Egyrészt a legtöbb újsütetű pártkinevezett a működéstechnikákhoz sem ért, fogalma sincs alapdolgokról (például a bérbe adott ház és a sajátként meghívott előadás közötti anyagi feltételek különbségéről), rosszul költekeznek, és rosszul gazdálkodnak. Másrészt - és ez a lényeg - a színházcsinálás nem az országot járó konvencionális vándorrepertoár évadonkénti cseréje, kockázatmentes előadásban. A gyártó üzem még nem színház. Ahhoz valamivel több kellene.

A politikai kinevezetteknek nem az ideológiájukkal, hanem a tehetségükkel van baj. Nem a politika választja ki reprezentatív embereit (érzéke sincs

hozzá), hogy bearanyozza velük önmagát, hanem a tündöklő középszer (vö. Pintér Béla hasonló című darabját) ajánlkozik fel a mindenkori hatalomnak, amely fizet a lojalitásért. A hatalomnak nincs szüksége öntörvényű művészre, hiszen nincs is értéktudata. II. Józsefnek Salieri kellett mint udvari zenész, nem Mozart. Az elmúlt évtizedekben a szociálliberális önkormányzatok is gondos kontraszelekcióval ültették pozícióba a tehetségtelegebb jelöltet a tehetségessel szemben. (A jobboldali papagájkommandó lehazudja, hogy akkor is volt, aki ezt fölhánytorgatta.) De azért nem minden értékválasztás vagy értékváltozás kenhető (utólag sem) a politikára. Az egri színgazgatónak igaza van, amikor azt mondja, hogy tíz év alatt háttérbe szorult az egykori egri törzsgárda, s a terepet mások foglalták el (előlük). Így történt. A tehetség felülkerekedett. Az igazgató társulatot épített, és arculatot adott a színháznak. Minden szerves kultúra így működik, ez a közönség érdeke. Kiválasztódik a tehetség, ellentétben azzal, amikor a tündöklő középszer kerül pozícióba közvetlen pártparancsra. Lehet valakit udvari színésszé vagy színgazgatóvá kinevezni, lehet díjakat adni neki, de attól még nem válik művésszé. Lehet utasítással kijelölni „a legjobb műveket”, de ezt még Aczél György sem csinálta (sőt, a „problematikus” alkotókkal, például Jancsóval büszkélkedett, legalábbis külföldön), ennyiben a mai korszak rosszabb és főleg ostobább az Aczél-korszaknál. Amikor azt hallom, hogy a Pécsi Országos Színházi Találkozóra a jövőben nem lehet majd egy színházból három előadást hívni, ellenben a színházakra kell bízni a válogatást, és a politikusok megnyerése érdekében védnöki posztal kell gazsulálni nekik (a javaslattevő az a Szikora János, akinek a Kádár-korban még volt mersze beperelni a Népszabadságot), akkor felrémlik előttem egy rendszer, amelyben a tündöklő középszer erőszakkal kiiktatja a minőséget, életbe lépteti a központi tervutasítás és a kiegyensúlyozottság direktíváit (a kvótát), hogy ne csak a színvonal juthasson szóhoz. Jól fog hatni az országimázsra, ha majd az önkiválasztottakat mutatjuk a (naiv álmainkban) nemzetközivé fejlesztett találkozó külföldi kritikusainak.

Ami az egri színházban (és általában) folyik, az nem egy másik értékrend bevezetése, hanem a selejt bosszúja, politikai segédlettel. A hozzávaló esztétika a zsdanovizmus óta ismerős, a lényege, hogy nem a valóságra, hanem a valóság megszépítésére (letagadására) van szükség, és ezt még a komolyabb elmék is szajkózzák, mondván, nem mindegy, hogy a színház csak a „tébolyt”, a kataklizmát mutatja meg, „vagy pedig keresi a kiutat abból” (Vidnyánszky Attila). Ifjú koromban megtanították nekem, hogy a fenti alternatíva - a kiútkeresés - írja le a különbséget a kritikai realizmus és a szocialista realizmus között, az utóbbi javára. Én már

valahogy kinőttem a szocialista realizmusból, nekem a kiutat a kis, világító nyilacsák mutatják meg, amelyek a nézőtérrel a ruhatárba vezetnek. Amúgy meg magam is megtalálom. Szerintem a többi felnőtt néző is. Ajánlották az egyik budapesti színháznak a Tóték helyett Örkény egyik másik darabját, a Kulcskeresőket. Nem fogja eljátszani. A szerző így kezdi a preambulumát: „A kudarcról lesz szó.” Nálunk ma nem lehet szó kudarcról, nekünk csak sikereink vannak. A Kádár-korszakban el lehetett játszani a Kulcskeresőket, ma legföljebb egy eldugott stúdióban merik. Amikor egy ma született alaptörvény bevezetése hemzseg a történelmi hazugságoktól, és lassan már a társadalmi középszinten is megtorlás vár azokra, akik ellenvéleményt nyilvánítanak, különösen nehéz a színház dolga, ha nem akar beállni a szolgáskorba, és az életnek sem akar hátat fordítani, hogy a valóság helyett csak a valóság árnyékát szemlélje a barlang falán. Szembenézni azzal, kik vagyunk - ennél nincs sürgetőbb állampolgári és színházi feladat. Ezért is korszakos előadás a Nemzetiben a Mohácsi testvéreké, az Egyszer élünk. Történelmi kataklizma („téboly”) és operettmítosz egybegyúrva. A feldolgozatlan múlt mint lidércnyomásként ránk nehezedező nemzeti sorsdráma és paródia. Emblémaszínház. Nem csoda, hogy tanulmányok születnek róla. Végre van miről írni. Csökken a teóriafóbia. Fölpezsdülhet valamicskét a szakma kritikaundorától - fölöslegesen - elbátortalanodott szaksajtó. Ha még lesz. Talán mégsem az üzemi lap és a szellemi menzacoszt az eszmény. Fesztiválidő van. „Menjünk minden komolyabb szellemi produkcióval külföldre”, írta a fiatal Bartók, miután egyetértett Kodállyal abban, hogy „szamárnak nem való fácánpecsenye”. Bécsett Mundruczót látni, Pécsset Troickijt. Az előbbivel vitatkozni lehet, az utóbbin unatkozni. Aki a POSZT-on nem kap jegyet a revizorra, ne nyugtalankodjék, szünet után jön a java, rengeteg hely megürül, és még két órán át szenvedhet Troickij művészetétől. De a kisebb gikszerektől eltekintve több a színház a versenyprogramban, mint a nem színház, a nagy egészet nézve egyenesen hízelgő a válogatás. Kell a Mikve típusú bulvároptimista kiút-pseudo is, amelyben mind a szoknya- és ruhahossz, mind a virgonc álpátosz a hamis valóságnak felel meg, de a felvizezés adott, hiszen a darab fürdőben játszódik. Az sem meglepő, hogy Jeles András pompásan rafinált stílmíniatúrje, A kis lord, a Go-thár rendezte bizsergető Esterházy-pezsűgő, az Én vagyok a Te, Mohácsi tökéletes Molnár-érzékenységgel továbbgondolt Játék a kastélyban-rendezése (klasszisokkal jobb, mint az ugyancsak tőle kiválasztott Parasztopera) vagy Ascher érzékeny pointilista Marivaux-ja, A szerelem diadala nem lesz ott Pécsset - az utóbbiért Pesten sem rajongtak, de Párizsban nagyon is értékelnék -, ezek fácánpecsenyék, nem valók a „magyar marháknak”

(Bartók Béla). A pasztell, az éterikus, a spirituális finomság nem a mi asztalunk. Két héttel ezelőtt a Bécsi Ünnepi Heteken láttam Jon Fosse két darabját, az egyiket francia, a másikat angol előadásban - mindkettőt Patrice Chéreau rendezte. Az Őszi álom - nálunk ezt is csak Ascher értette - a temetőhelyszín helyett a hipernaturalista Louvre-díszletben, a megfagyott mozdulatok emlékezetének „holt terében” a kézzelfoghatóan reális és mégis rítusszerű álommontázs csodálatosan finom, mollahangulatú, költői szeánsza volt. Az Én vagyok a szél kétszemélyes „csónakutazás” a tengeren, amelyben végképp „nem történik semmi”, valójában két férfi megfoghatatlan életidegenségének végsőig redukált, repetitív, fojtott dialógusa a lapályt borító, időnként megemelkedő víz fölött stilizált, középtengelyén ringó-forgó deszkán. (Persze mind a kétszer Peduzzi a tervező, ki más volna?) Igen: artisztikum, lelki érzékenység és intellektuális szépség. Elnéztem az osztrákokat, disztíngvált polgárok, középkorúak, fiatalok, hat-hétszázán az egyik, négyszázán a másik előadáson (mindkettő többször megy), a rendező nem az ültetésükre gondolt, nem a drága díszlettel sziporkázott, és nem is mutatott kiutat, csak az életükről mesélt egyszerűen, halkan, trükkök nélkül - ők mégis bekiabálva, bravózza ujjongtak a végén. Nálunk mindkét előadás reménytelenül süket térbe hullana.

Itthon egyre nehezebb Európában lenni. Hamis múltba révedő, képzelt sebekről lamentáló, idült és törzsies világot kényszerítenek ránk, amelyben középkorú vénak diktálnak, és konformmá nevelik a fiatalokat. A fiatal színházi nemzedék a százszor fenyegetett függetlenek közé menekül a strukturális intézményekből. Vagy beáll a jól fésült arctalanok közé, hogy itt-ott eladhassa magát. Ők, a kellemesek kellene; az egyedi, diszkusszív, kellemetlen és megkerülhetetlen Mohácsi egyre több helyen nem kell. Amellett ő is túl van már az ötvenen. A POSZT-versenyprogramban egyetlen negyven év alatti rendező sincs. Ez azért, bármit jelentsen is, elmond valamit a színházunkról.